

Nghiên cứu thống kê tiến bộ kinh tế - xã hội: KINH NGHIỆM THẾ GIỚI VÀ VẬN DỤNG CHO VIỆT NAM

TS. Nguyễn Trọng Hậu*

Trong những năm gần đây dưới tác động của quá trình toàn cầu hóa, ảnh hưởng của biến đổi khí hậu, tình trạng nghèo đói, thiên tai, dịch bệnh, sự bất ổn kinh tế chính trị và xã hội, tình trạng dễ bị tổn thương của các nền kinh tế, kể cả các nền kinh tế phát triển đang diễn ra ngày một phổ biến và trầm trọng, điều này khiến cho các nhà hoạch định chính sách, các nhà hoạt động chính trị, xã hội của các nước trở nên quan tâm hơn bao giờ hết đến việc đánh giá đầy đủ và toàn diện hiện trạng kinh tế - xã hội. Quan điểm chỉ chú trọng đến tăng trưởng kinh tế đã nhường chỗ cho quan điểm đánh giá đầy đủ các khía cạnh của tiến bộ xã hội, sự thịnh vượng và phúc lợi người dân.

1. Tình hình nghiên cứu thống kê về tiến bộ xã hội trên thế giới

Những đòi hỏi trên đã đặt ra cho các nhà thống kê nhiệm vụ phải đáp ứng được nhu cầu thông tin và hoàn thiện lý luận đo lường sự tiến bộ và phát triển kinh tế - xã hội. Theo sáng kiến của Tổng thống Pháp Nicolas Sarkozy một Ủy ban nghiên cứu về các vấn đề đo lường tiến bộ xã hội đã được thành lập do Nhà kinh tế đoạt Nobel năm 2001 là Stiglitz đứng đầu, ngoài ra còn có tư vấn của nhà kinh tế đoạt Nobel năm 1998 là Amartya Sen (với các công trình nghiên cứu hàng đầu về phúc lợi và thịnh vượng kinh tế-xã hội).

Ủy ban đã công bố bản *Báo cáo về đo lường kết quả kinh tế và tiến bộ xã hội* (1) khẳng định rằng, các chỉ tiêu thống kê có ý nghĩa rất to lớn cho việc đánh giá đúng đắn hiện trạng kinh tế-xã

hội, đặc biệt trong thế giới đang biến động nhanh chóng. Bản Báo cáo đánh giá chính sách đảm bảo tiến bộ xã hội và phục vụ cho việc đánh giá chính xác và đầy đủ hơn các hoạt động kinh tế. Bản báo cáo phân tích ý nghĩa và vai trò của chỉ tiêu GDP với tư cách là thước đo kết quả kinh tế và tiến bộ xã hội. Các tác giả cũng cho rằng ý nghĩa của các chỉ tiêu thống kê tăng lên trong các năm gần đây do sự gia tăng dân trí, cùng với sự gia tăng mức độ phức tạp của các hiện tượng kinh tế cũng như sự tiến bộ của công nghệ thông tin. Báo cáo nhấn mạnh đến nhiệm vụ trọng tâm của các nhà thống kê thế giới là phải hoàn thiện việc đo lường mức sống và chất lượng sống của dân cư (well being).

Điều cần nhấn mạnh là bản Báo cáo đã vạch rõ các nhược điểm của chỉ tiêu GDP khi được dùng làm thước đo cho sự thịnh vượng và tiến bộ xã hội. Trong đó có một số điểm chủ yếu là:

1. Thứ nhất GDP là chỉ tiêu giá trị (biểu hiện bằng tiền) dùng để đo lường tổng hợp kết quả hoạt động kinh tế, chứ không phải là chỉ tiêu đo lường mức sống và chất lượng sống của dân cư.

2. Thứ hai chỉ tiêu GDP sẽ đánh giá sai về mức sống và chất lượng sống khi sự gia tăng GDP không phản ánh hoặc không đi liền với sự cải thiện của chất lượng sống. Chẳng hạn, sự tăng tiêu thụ nhiên liệu trong giao thông vận tải do tình trạng tắc đường mặc dù làm tăng GDP, nhưng gây ảnh hưởng đến môi trường và như vậy làm giảm chất lượng sống.

3. Thứ ba trong tính chỉ tiêu GDP hiện nay phần tính giá trị các dịch vụ trong lĩnh vực y tế,

* Viện nghiên cứu Châu Âu và Đại học Amamer

giáo dục, đảm bảo trật tự và an ninh chưa được tính đầy đủ và chính xác, nếu như một phần các dịch vụ này được miễn phí. Chỉ số giá đối với các loại hàng hóa thay đổi nhanh về chủng loại và chất lượng cũng chưa được tính chính xác.

4. Thứ tư số liệu tính GDP của nhiều nước cũng không chính xác vì không tính khấu hao tài sản cố định, nguyên nhân là do khó khăn trong việc ước lượng khấu hao, mỗi nước có tỷ lệ khấu hao theo quy định riêng của mình. Như vậy việc so sánh GDP giữa các nước sẽ không chính xác.

5. Thứ năm sự xuống cấp của môi trường tự nhiên cho đến nay cũng không được tính trong GDP do rất khó đánh giá chính xác sự thay đổi chất lượng môi trường trong quá trình sản xuất.

Những phê phán về độ tin cậy của GDP khi sử dụng để đánh giá sự phát triển kinh tế nói riêng và đánh giá mức sống vật chất, chất lượng sống nói chung đã từng được nêu ra. Ở đây ta có thể trích lại câu nói nổi tiếng của Robert Kennedy (1968) "Tổng sản phẩm quốc dân chứa đựng trong nó cả ô nhiễm không khí, quảng cáo thuốc lá, các chuyến xe cứu thương chở những người bị tai nạn giao thông, nó cũng bao gồm giá trị của những bộ khóa cửa để chúng ta phòng chống trộm cắp và cả những chi phí để giam giữ những kẻ phá những bộ khóa này. GDP bao gồm giá trị sản xuất bom napal, các đầu đạn hạt nhân, các xe bọc thép dùng cho cảnh sát để trấn áp các cuộc bạo loạn bùng phát trên đường phố, giá trị các chương trình tivi có nội dung bạo lực để quảng bá cho việc bán đồ chơi trẻ em. Đồng thời GDP không cho phép đánh giá tình trạng sức khỏe của con cái chúng ta, chất lượng giáo dục và niềm vui chơi của chúng. GDP không cho phép đánh giá vẻ đẹp các vần thơ, sự bền vững của hôn nhân, sự thông thái của các cuộc tranh luận và sự trong sạch của các nhà hoạt động chính trị..... Nói tóm lại GDP đo được mọi thứ trừ một điều là chính giá trị cuộc sống chúng ta."¹

Các tác giả của báo cáo cũng khẳng định rằng,

GDP vẫn là chỉ tiêu cung cấp cho chúng ta nhiều thông tin nhất về tình hình kinh tế so với bất kỳ chỉ tiêu nào khác. Vì vậy vấn đề ở đây không phải là phủ nhận vai trò quan trọng của chỉ tiêu GDP mà là cần phải xây dựng một hệ thống các chỉ tiêu thống kê nhằm bổ xung cho các chỉ tiêu của hệ thống tài khoản quốc gia để đảm bảo cho việc đánh giá điều kiện sống, sự thịnh vượng và chất lượng sống của xã hội và các nhóm dân cư được chính xác và đầy đủ hơn. Đặc trưng quan trọng không bao giờ thay đổi của hệ thống như vậy đó là luôn phải tính đến trong các chỉ tiêu khả năng đánh giá sự phát triển bền vững và cân bằng.

Các tác giả cũng đề xuất một số chỉ dẫn chung cần phải tính đến trong quá trình xây dựng một hệ thống chỉ tiêu như vậy, đó là:

1. Các chỉ tiêu cần tính được mức giàu có trung bình của xã hội và cộng đồng dân cư, nhưng đồng thời cũng phải đánh giá được sự thay đổi theo thời gian và sự chênh lệch trong từng nhóm dân cư cụ thể.

2. Đối tượng ưu tiên của đánh giá điều kiện sống phải là mức thu nhập và tiêu dùng, chứ không phải các hoạt động sản xuất.

3. Khác với các nghiên cứu hoạt động sản xuất, trong nghiên cứu mức sống dân cư cần tập trung vào đo lường mức thu nhập và tiêu dùng của các hộ gia đình tính đến mức thuế do các hộ này phải trả cũng như các khoản nhận được từ các quỹ phúc lợi xã hội, các khoản lãi phải trả từ tín dụng, v.v... Cũng cần tính cả các khoản trợ cấp nhận được trong lĩnh vực y tế, giáo dục.

4. Trong các nghiên cứu thống kê về điều kiện sống không chỉ tính đến mức thu nhập và tiêu dùng hiện tại mà phải tính cả mức của cải (tài sản) được tích lũy của các hộ gia đình, bởi vì các hộ gia đình ngoài các khoản tiêu dùng căn cứ vào thu nhập hiện tại còn sử dụng cả thu nhập trong tương lai.

5. Cần chú ý nhiều hơn đến các đặc trưng phân chia thu nhập, tiêu dùng và tài sản lâu bền. Điều đó

¹ Constanza R., Maureen H., Posner S., Talberth R., (2009), *Beyond GDP: The need for New Measures of Progress*, Boston University, "The Pardee Papers" No.4

có nghĩa là ngoài chỉ tiêu mức trung bình cần bổ xung cả các số liệu phản ánh sự phân bố, cần chú ý là chỉ tiêu trung vị (median) phản ánh tốt hơn số bình quân.

6. Trong đánh giá điều kiện sống các hộ gia đình cần tính đến không chỉ giá trị dịch vụ mà các hộ gia đình nhận được từ các cơ sở cung cấp dịch vụ trên thị trường mà cả các loại hàng hóa và dịch vụ do bản thân các hộ gia đình tạo ra. Những loại số liệu có ảnh hưởng đến mức tiêu dùng các hộ gia đình như vậy có thể thu thập được thông qua điều tra việc sử dụng thời gian làm việc và cách sử dụng thời gian nhàn rỗi của các thành viên gia đình. Các nghiên cứu này là một yếu tố quan trọng của phân tích điều kiện sống dân cư.

7. Sự giàu có và phúc lợi của đời sống dân cư là khái niệm đa chiều. Ủy ban nhấn mạnh rằng trong việc đánh giá sự giàu có và phúc lợi dân cư, bên cạnh việc đánh giá mức sống bằng chỉ tiêu mức thu nhập, mức tiêu dùng và tài sản cần quan tâm đến việc đánh giá tình trạng sức khỏe, trình độ học vấn, tính tích cực cá nhân (trong nghề nghiệp và ngoài công việc), các hoạt động xã hội, chính trị, các quan hệ xã hội, điều kiện môi trường, tình trạng an sinh kinh tế và thể chất.

Các vấn đề đo lường chất lượng sống của dân cư trong những năm gần đây thu hút được sự quan tâm đặc biệt của các nhà thống kê, các nhà nghiên cứu kinh tế, các nhà xã hội học và nhất là các nhà hoạch định chính sách. Sự quan tâm này cả về phương diện lý luận và thực tiễn, mặc dù vẫn còn chưa có một khái niệm thống nhất.

Trong báo cáo của nhóm Stiglitz thì khái niệm chất lượng sống được hiểu theo nghĩa rộng hơn điều kiện sống. Nội hàm của khái niệm này bao hàm các thành tố ảnh hưởng đến tình trạng vật chất và tinh thần của con người.

Khác với các tiêu chí xác định các điều kiện sống vật chất như mức thu nhập, giá trị các dịch vụ miễn phí, giá trị tài sản, điều kiện nhà ở, v.v... thì trong đánh giá các thành tố còn lại xác định chất lượng sống (tình trạng sức khỏe, sự hài lòng với trình độ học vấn, với nghề nghiệp hiện tại, sự thỏa mãn với đời sống gia đình, với sử dụng thời gian

nhàn rỗi, cảm giác an toàn vật chất, an toàn trật tự xã hội, an ninh, môi trường v.v...) đóng vai trò to lớn sẽ là các nghiên cứu đánh giá khách quan chất lượng sống.

Trong những năm gần đây với những nỗ lực chung của các nhà thống kê quốc tế, các tổ chức quốc tế như Quốc hội Châu Âu, Ủy ban Châu Âu, Câu lạc bộ Roma, OECD, Thống kê Châu Âu đã tổ chức nhiều Hội thảo khoa học dưới khẩu hiệu Không chỉ có GDP (Beyond GDP).

Các nghiên cứu đều khẳng định ý nghĩa to lớn của những thông tin thống kê đầy đủ đáng tin cậy trong việc ra các quyết định quan trọng liên quan đến cải thiện điều kiện sống xã hội, đảm bảo việc làm, hạn chế tác hại của môi trường tự nhiên và biến đổi khí hậu. Tất cả các hội thảo đều nhấn mạnh đến sự cần thiết soạn thảo hệ thống các chỉ tiêu thống kê đơn giản, tinh gọn và dễ hiểu, cung cấp thông tin cho toàn xã hội về những tiến bộ kinh tế - xã hội đồng thời với cải thiện điều kiện sống các hộ gia đình và chất lượng sống dân cư.

Đóng vai trò quan trọng trong đề xuất các sáng kiến và điều phối các hoạt động Đo lường thống kê sự tiến bộ và thịnh vượng xã hội từ nhiều năm qua là Tổ chức OECD. Từ 2008 các hoạt động này diễn ra trong khuôn khổ của Dự án về đo lường tiến bộ xã hội. Các cơ quan thống kê chính thức của các nước thường xuyên cập nhật thông tin về đề tài cần thiết hoàn thiện các phương pháp thống kê đo lường các hiện tượng mới. Mục tiêu dự án là thúc đẩy các cuộc thảo luận trong nước và quốc tế về chủ đề tiến bộ xã hội và đo lường nó, tiến hành các nghiên cứu lý luận, phân tích cũng như thành lập các diễn đàn trao đổi về lĩnh vực này. Trong các nghiên cứu của OECD thì **khái niệm ‘tiến bộ xã hội’** là phạm trù phức tạp bao gồm các khía cạnh vật chất và phi vật chất của phúc lợi con người. Khái niệm này quan hệ chặt chẽ với các khái niệm như phúc lợi, chất lượng sống, sự hài lòng với cuộc sống, phát triển bền vững.

Khả năng chẩn đoán và giám sát sự phát triển xã hội gắn liền với sự cần thiết lựa chọn các chỉ tiêu thống kê. Tháng 5 /2011 vừa qua OECD đã công bố Tập hợp các chỉ tiêu đề xuất đo lường phúc lợi xã hội.

Nhu cầu xây dựng ở Châu Âu một hệ thống thống tin thống kê thống nhất nhằm theo dõi, đánh giá tất cả các mặt của sự phát triển kinh tế xã hội đã đặt ra yêu cầu phải đổi mới Hệ thống Thống kê Châu Âu. Các cơ quan Thống kê Châu Âu đã nêu ra

một loạt các nhiệm vụ mà thống kê các nước thành viên phải thực hiện trong thời gian tới, đó là:

- Khẳng định việc đo lường sự tiến bộ, thịnh vượng và phát triển cân bằng là nhiệm vụ chủ chốt của thống kê chính thức của các nước EU và cần

Bảng 1. Tập hợp các chỉ tiêu đo lường phúc lợi xã hội trong đề xuất của OECD

Các lĩnh vực	Chỉ tiêu đề xuất
Điều kiện sống vật chất	
Thu nhập và tài sản.....	Thu nhập hộ gia đình, thu nhập còn lại thuần tính trên đầu người; giá trị tài sản thuần tính trên đầu người.,
Việc làm và tiền lương.....	Số lao động làm việc trong độ tuổi 15-60, Tỷ lệ thất nghiệp dài hạn,
Điều kiện nhà ở.....	Số người sống trong một phòng; số nhà ở không có các thiết bị vệ sinh (bồn tắm, vòi tắm, hố vệ sinh)
Chất lượng sống	
Tình trạng sức khỏe.....	Thời gian sống tiếp trung bình; tự đánh giá tình trạng sức khỏe.
Việc làm và các hoạt động khác (sự cân bằng giữa thời gian làm việc và các công việc khác).....	Tỷ lệ người làm việc trên 50 tiếng mỗi tuần; thời gian dành cho nghỉ ngơi, ngủ, vệ sinh cá nhân và các hoạt động thể chất khác (những người ở độ tuổi 25-64); tỷ lệ làm việc của nhóm các bà mẹ có con từ 6-14 tuổi.
Giáo dục và kỹ năng.....	Trình độ học vấn đã đạt được của những người trong độ tuổi 15-64; khả năng đọc hiểu của trẻ em trong độ tuổi đi học.
Quan hệ xã hội.....	Số lần giao tiếp; việc không nhận được hỗ trợ của người khác khi cần trợ giúp.
Sự tham gia của người dân trong công việc xã hội và chất lượng quản lý.....	Tỷ lệ công dân tham gia bầu cử; tỷ lệ người dân tham gia xây dựng luật.
Chất lượng môi trường tự nhiên.....	Mức độ ô nhiễm không khí.
An ninh và trật tự xã hội.....	Số nạn nhân bị sát hại; số nạn nhân các vụ phạm pháp.
Phúc lợi theo đánh giá chủ quan.....	Mức độ thỏa mãn cuộc sống.

Nguồn: OECD 2011 (2)

hợp tác chặt chẽ với các tổ chức quốc tế.

- Cần thiết tiến hành các nghiên cứu nhằm sử dụng tốt hơn nguồn số liệu từ các cuộc điều tra ngân sách gia đình, đồng thời mở rộng phạm vi thông tin về tăng trưởng và phân bố thu nhập của các hộ gia đình. Đặc biệt chú trọng đến cải thiện chất lượng các cuộc điều tra hộ gia đình (trong đó có điều tra ngân sách và điều tra sử dụng thời gian).

- Mục tiêu chiến lược của Châu Âu đến 2020 là xây dựng mô hình tăng trưởng dựa trên các trụ cột tăng trưởng “thông minh” (tức là trên cơ sở đổi mới và sáng tạo), tăng trưởng “bền vững” (tức là sử dụng hiệu quả các nguồn tự nhiên, bảo vệ môi trường) và tăng trưởng “đoàn kết” (tức là mọi người đều được thụ hưởng công bằng thành quả phát triển kinh tế). Thống kê Châu Âu phải xây dựng bộ chỉ tiêu thống nhất để giám sát và đánh giá việc thực hiện các mục tiêu này.

- Thừa nhận nhu cầu cần thiết phải có các số liệu với chất lượng cao liên quan đến chất lượng sống của dân cư, Thống kê Châu Âu khẳng định sự cần thiết phải sử dụng kết hợp đo lường khách quan và đo lường chủ quan chất lượng sống.

2. Vận dụng cho Việt Nam

Trong thời gian qua, Việt Nam đã quá chú trọng đến mục tiêu tăng trưởng GDP, trong kế hoạch phát triển kinh tế - xã hội hàng năm và cho cả một thời kỳ dài, tỷ lệ tăng trưởng GDP được coi như là chỉ tiêu pháp lệnh quan trọng nhất cần hoàn thành. Điều đó đã dẫn chúng ta đến mô hình phát triển không hiệu quả, không bền vững và không cân bằng, những tổn hại về môi trường tự nhiên và môi trường xã hội trong suốt thời gian qua chưa được nghiên cứu và đánh giá đầy đủ. Đã đến lúc chúng ta cần phải đặt chất lượng sống của người dân, sự tiến bộ xã hội làm mục tiêu chính. Trên cơ sở đó các nhiệm vụ đặt ra cho Việt Nam trong thời gian tới cần làm là:

Thứ nhất, bên cạnh chỉ tiêu GDP cần xây dựng bộ chỉ tiêu đo lường tiến bộ xã hội, chất lượng sống của dân cư. Ngay từ bây giờ chúng ta cần tiến hành nghiên cứu cơ sở lý luận, cơ sở thực tiễn để hoàn thiện và công bố Bộ chỉ tiêu chính thức đo lường tiến bộ xã hội và chất lượng sống dân cư. Hàng

năm Tổng cục Thống kê bên cạnh báo cáo tổng hợp tình hình phát triển kinh tế-xã hội cần có Báo cáo về chất lượng sống dân cư, trong đó sử dụng các đánh giá chủ quan về nhận thức và mức độ hài lòng của người dân về cuộc sống.

Thứ hai, để có cơ sở dữ liệu đầy đủ và chính xác về điều kiện sống dân cư, nên mở rộng nội dung hoặc lồng ghép vào cuộc điều tra ngân sách gia đình các tiêu thức cho phép nghiên cứu về chất lượng sống dân cư.

Thứ ba, thúc đẩy nghiên cứu lý luận xây dựng các chỉ số tổng hợp đo lường tiến bộ xã hội và chất lượng sống dân cư trên cơ sở kinh nghiệm của thế giới, như chỉ số Phát triển con người HDI, chỉ số hạnh phúc quốc gia, chỉ số thịnh vượng quốc gia, v.v...

Cuối cùng là phổ biến cho xã hội nhận thức rằng **thống kê chính thức là loại “hàng hóa công”** đóng góp vào thúc đẩy tiến bộ xã hội. Việc soạn thảo các chỉ tiêu đo lường tiến bộ xã hội củng cố vị thế cơ quan thống kê quốc gia như là nhà cung cấp thông tin tin cậy cho đất nước và các tổ chức quốc tế. Chính phủ cần dành nguồn ngân sách thích đáng để xây dựng cơ sở dữ liệu và các chỉ tiêu đáp ứng được Các nguyên tắc nền tảng của Thống kê chính thức do Liên hợp quốc thông qua năm 1994./.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (2009)*, (www.stiglitz-sen-fitoussi.fr)
2. *Compendium of OECD well-being indicators (2011)*, *OECD Better Life Initiative*
3. *Monitoring economic performance, quality of life and sustainability, joint Report as requested by the Franco-Germany Ministerial Council, December 2010* (www.cae.gouv.fr)
4. *Một vài suy nghĩ về Tương lai của những chỉ tiêu định tính phải được lượng hóa*, TS. Trần Hữu Thực, *Thông tin Khoa học Thống kê*, số 2/2011
5. *Phương pháp tổng quát xây dựng các chỉ số tổng hợp*, Nguyễn Trọng Hậu, *Thông tin Khoa học Thống kê*, số 4/2006.